

Graven naar de wortels van de menselijke verbeelding

Over Michael Witzels The Origins of the World's Mythologies

NADIA SELS

In elk vakgebied verschijnt er om de zoveel tijd wel eens een studie die niet simpelweg een belangrijke bijdrage wil leveren aan de discipline in kwestie, maar vraagt om een volledige herdenking van de doelen, mogelijkheden en methodes van die discipline. *The Origins of the World's Mythologies* van Michael Witzel, in 2012 uitgegeven bij Oxford University Press, is zo een boek. Binnen de studie van religie en mythologie zorgde het onmiddellijk voor grote controverse, en het zal dat ongetwijfeld nog voor jaren doen. Het project van Witzel is dan ook niet min: in zijn klepper van 663 pagina's poogt hij de stamboom van de wereldmythologie te reconstrueren tot aan zijn Laat-Paleolithische wortels.

Door de methodes van de comparatieve mythologie te combineren met data uit hulpwetenschappen zoals linguïstiek, archeologie en genetica meent hij een beeld te kunnen schetsen van de mythische verbeelding en de evoluties daarin tot 50,000 jaar terug – dus ver voorbij elke vorm van geschreven tekst (onze oudste Egyptische en Mesopotamische bronnen stammen uit 3000 v.C., de oudste Indische, Iraanse en Chinese teksten zijn pas een luttele 1200 jaar oud) (Witzel 2012: 55). Een ambitieus project, op zijn minst gezegd – veel te ambitieus volgens sommigen. Een bespreking gaat dan ook noodzakelijk verder dan een simpele review: het verschijnen van *The Origins of the World's Mythologies* werpt verstrekkende vragen op. Niet alleen over wat er wel en niet mogelijk is binnen de sowieso al omstreden discipline van de comparatieve mythologie, maar ook over hoe we moeten omgaan met het werelderfgoed dat de mythologie is – een erfgoed dat ons als mensen wereldwijd verbindt. Zeker als we Witzel moeten geloven, want volgens hem leidt zijn onderzoek ons naar de basis van de menselijke verbeelding, en naar de universele vragen waarmee de mens worstelt: “who am I, where do I come from, why am I here, and where do I go” (ibid.: 4)?

De stelling die Witzel zal verdedigen, is dat er vanuit die patronen een genealogische stemma van de wereldmythologie is op te stellen, waarbij twee grote takken verschijnen die hij de Gondwanese en de Laurasiatische zal noemen. Zijn aandacht gaat vooral naar die laatste familie, die zich ontwikkelde uit een afsplitsing van de groep die rond 65.000 v.C. Afrika verliet en zich langs de kustlijn van de Indische Oceaan over de wereld verspreidde. Daarin smolten rond 40.000 v.C. de aparte mythes volgens Witzel voor het eerst samen tot een *story line*, een systematische vertelling over de kosmos, van schepping tot destructie die de oerbasis zou vormen van de dominante wereldreligies van vandaag (ibid.: xi-xii). Voor we verder ingaan op deze hypothesen, zullen we echter eerst Witzels onderzoeksmethode bespreken, die op zich al opmerkelijk is. We kijken hoe Witzel zichzelf situeert ten opzichte van vroeger onderzoek, en waarom hij denkt dat zijn eigen aanpak een nieuwe lente en een nieuw begin brengt voor het vakgebied van de mythenstudie. Vervolgens nemen we zijn these over Laurasië en Gondwana onder de loep, en ter afsluiting kijken we ook nog even naar de positieve en negatieve kritieken die in antwoord op *The Origins* verschenen.

(On)verklaarbare gelijkenissen

Michael Witzel (1943) is professor Sanskriet aan Harvard University, en sinds 2006 voorzitter van de *International Association for Comparative Mythology*. *The Origins* is de synthese van een leven lang filologische en mythologische studie. Hij vertelt hoe hij al als student getroffen werd door bepaalde gelijkenissen tussen de Indische en Japanse mythologie die slechts te verklaren waren door het veronderstellen van een gemeenschappelijke oorsprong die, gezien het feit dat het Indisch en Japans tot verschillende taalfamilies behoren, in het verre verleden moest liggen. In 1990 deed een verblijf in Japan die interesse weer pieken, wat leidde tot een twintig jaar lange studie die uiteindelijk de hele wereldmythologie zou gaan omvatten (ibid.: vi-xi).

Witzel heropent met zijn project de bijna meta-mythisch te noemen zoektocht naar wat steeds de heilige graal van de comparatieve mythologie is geweest: het vraagstuk waarom er wereldwijd, in culturen die geografisch en historisch eindeloos ver uit elkaar liggen, verhalen opduiken die tot in de details op elkaar lijken. De zondvloed is een notoir voorbeeld, maar we kunnen het ook hebben over de diefstal van het vuur, de scheiding van hemel en aarde, het oergevecht met de draak, het Orpheus- en Oedipusmotief... Je zou het universele verhalen kunnen noemen, maar dat klopt ook weer niet hele-

maal, stelt Witzel. Want wanneer we nauwkeurig gaan kijken naar de verspreiding van die verhalen doorheen de wereld, blijkt dat die allesbehalve gelijkmatig is, en patronen vertoont waaruit we conclusies kunnen trekken – zeker wanneer we daarbij niet alleen kijken naar aparte verhalen en ‘mythen’ (Lévi-Strauss’ term voor de kleinste betekenisvolle ‘bouwstenen’ van de mythes) (ibid.: 7), maar naar terugkerende clusters ervan, ‘mythologische systemen’ (ibid.: 53).

In zijn eerste twee hoofdstukken bespreekt Witzel bondig de belangrijkste theoretische scholen binnen de mythologie, en gaat uitgebreider in op de methodes en problemen van de comparatieve methode. Behalve de hypothese van een gezamenlijke oorsprong stipt hij nog verschillende andere mogelijke verklaringen voor gelijkenissen aan: lening of verspreiding, convergentie, en tenslotte de mogelijkheid dat bepaalde verhalen en motieven voortkomen uit inherente en dus universele karakteristieken van het menselijke brein (ibid.: 45-46).

Die laatste, bijzonder interessante theorie wordt door verschillende scholen uitgedragen en verdient het volgens Witzel om ernstig overwogen te worden. Het meest expliciet wordt deze stelling ingenomen door de Jungiaanse psychoanalyse, die ervan uitgaat dat zekere ‘archetypes’ – de Moeder, de Oude Wijze, de Schaduw, ... – als vanzelf altijd en overal ontspruiten aan het menselijk brein. Wetenschappelijk gesproken laat Jungs archetypenleer (zelf een uitwerking van Bastians ‘Elementargedanke’) heel wat te wensen over. Om te beginnen komt niet elk ‘archetype’ overal voor, en zijn de verschillen tussen op het eerste gezicht zeer gelijkende mythische denkbeelden een stuk groter dan gedacht wanneer men ze echt in hun particulariteit gaat bestuderen (ibid.: 13). Bovendien blijft de precieze oorsprong en bestaansreden van de archetypen bij Jung finaal een bijna mystiek vraagstuk.

De Freudiaanse psychoanalyse maar ook het structuralisme kunnen daarentegen wel concrete verklaringsmodellen bieden waarom dezelfde verhalen en motieven onafhankelijk van elkaar terug kunnen opduiken in verschillende tijden en culturen. Voor Freud weerspiegelden mythes angst- en wensdromen die finaal terug te voeren waren op biologische feiten – de lichamelijke band met de moeder, de dierlijke rivaliteit met de vader, enzovoort. Dat bijvoorbeeld het Oedipusmotief zo’n grote verspreiding kent, is voor Freud dan ook vanzelfsprekend.¹ Het structuralisme gaat dan weer uit van de biologisch

¹ Witzel zal echter stellen dat het Oedipusverhaal weliswaar wijd verspreid, maar lang niet universeel is: voor hem is Freuds verklaring een ‘moderne mythe’ (Witzel 2012: 86-87).

ingebakken neiging van de mens om de wereld te begrijpen in binariteiten zoals man/vrouw, hemel/aarde, natuur/cultuur, ... In mythes zien we telkens opnieuw de menselijke neiging om “ervaringen te polariseren en ze op te delen in een set van opposities om ze begrijpelijk te maken” (Kirk 1974: 81, geciteerd in Witzel 2012: 24, mijn vertaling). Witzel haalt ook Lévi-Strauss’ stelling aan dat “mythen zichzelf denken buiten het menselijk bewustzijn om” (Lévi-Strauss 1964: 20, geciteerd in Witzel 2012: 25). Het feit dat we bijvoorbeeld in scheppingsmythes steeds opnieuw het beeld tegenkomen van hemel en aarde die in het begin der tijden van elkaar gescheiden worden, is volgens een strikte structuralist dan ook een simpel gevolg van het feit dat ons brein tot binair denken is voorbestemd.

Witzel aanvaardt zonder meer dat sommige gelijkenissen met dergelijke onveranderlijke biologische en psychologische eigenschappen van de mens te maken hebben, maar stelt tegelijkertijd dat de overeenkomsten vaak te gedetailleerd en opvallend zijn om hiertoe herleid te worden. Een gemeenschappelijke oorsprong moet dus nog steeds verondersteld worden. Een onderzoeksvraag die hij voor anderen laat liggen, is hoe die twee verklaringsmodellen gecombineerd moeten worden. Want zelfs als je uitgaat van een gemeenschappelijke oorsprong voor bepaalde mythes, blijft het de vraag welke ‘darwinistische’ eigenschappen die mythes toestonden om ook daadwerkelijk tienduizenden jaren lang te overleven. In het geval van de Laurasiatische mythes is het antwoord van Witzel simpel: ze gaven betekenis aan de wereld en het bestaan. Op die belangrijke stelling komen we later nog terug.

Wat de these van de ‘convergentie’ betreft: deze term haalt Witzel uit de biologische evolutieleer. Daar duidt de term op het fenomeen dat verschillende diersoorten los van elkaar bepaalde eigenschappen ontwikkelen omdat ze het logische antwoord zijn op hun leefomgeving (Witzel 2012: 45). Vinnen komen voor bij zowel vissen als zeezoogdieren, en vleugels bij zowel vogels als vleermuizen. Net zo zullen agrarische samenlevingen als vanzelf graangodinnen en andere vegetatiegoden uitvinden, en het hoeft ook niet te verbazen dat die godheden vaak een cyclische levensloop hebben, zoals de vegetatie zelf. Ook dit model kan volgens Witzel de detaillering van de gelijkenissen niet verklaren – al kunnen we daarbij de bedenking maken dat het moeilijk in te schatten is hoe ‘vanzelfsprekend’ bepaalde denkbeelden voortvloeien uit de werkelijkheid zelf.

Aan de mogelijkheid dat de overeenkomsten het gevolg zijn van lening en verspreiding, heeft Witzels theorie een lastigere concurrent. Die verspreiding of contaminatie kan bij materiaal uit orale tradities immers ook gebeurd zijn

bij optekening door westerlingen – vaak missionarissen en dergelijke – die naar de mond gepraat werden of die hun eigen achtergrond op het verzamelde materiaal projecteerden. Misschien iets te snel, opnieuw, is Witzel er echter van overtuigd dat dergelijke gevallen gemakkelijk te onderscheiden zijn door het grote plaatje te bekijken, waarin ‘Fremdkörper’ eruit zullen springen “like the proverbial sore thumb” (ibid.: 59): ze zullen immers niet passen in de samenhang en logica van het complete mythologische systeem.

Huilende gezichten

Die aandacht voor de grotere samenhang van verschillende motieven en verhalen is voor Witzel het cruciale element dat hem onderscheidt van onwetenschappelijke speculatie – al benadrukt hij wel keer op keer dat zijn constructie slechts een hypothese is die “only heuristic value” kan hebben (ibid.: 282) en verder moet getest en verfijnd worden – en desnoods weerlegd – door wetenschappelijke discussie (ibid.: xiv). Witzel is zich ervan bewust dat er “niets gemakkelijkers is dan patronen ontdekken” (ibid.: 41). In tegenstelling tot de vroegere comparatistische studies, die volgens hem vaak over de grenzen van tijd en ruimte alles met alles vergeleken, gaat hij echter systematisch te werk:

We rather employ multiple categories and sets of data, which may emerge to be structured as soon as we notice some initial patterning. Items fitting the underlying structure will then be added, and the scheme will be expanded, and one tends to wind up with a finely meshed theory. (ibid.: 42)

Dat zijn hypotheses hout snijden, blijkt volgens Witzel onder andere uit het feit dat ze toestaan losse elementen die tot dan toe enigmatisch waren te verklaren. Een prachtig poëtisch voorbeeld daarvan is het obscure woord ‘Rodasī’, dat in de Veda’s wordt gebruikt om hemel en aarde aan te duiden en waarschijnlijk te vertalen is als ‘de twee huilende gezichten’. Witzel vindt een gelijkaardig beeld terug in de mythologie van de Maori, die geloven dat de hemel ‘huilt’ omdat hij bij de prille schepping gescheiden is van zijn geliefde de aarde.

Van Griekenland tot Egypte tot Japan vinden we inderdaad de scheppingsmythe terug dat hemel en aarde een liefdespaar vormen dat gescheiden moest worden om ruimte te maken voor het leven op aarde en het zich onttollen van de tijd. Die scheiding wordt voltrokken door het op verschillende manieren ‘stutten’ van de hemel: in de Griekse mythologie gebeurt dit door

Atlas, in andere mythologieën wordt een wereldboom (de Germaanse Yggdrasil, bijvoorbeeld) of een andere soort van ‘axis mundi’ verondersteld die hemel en aarde tegelijkertijd scheidt en verbindt. De *poolster* markeert in vele gevallen dan de uiterste top van deze pilaar, waarrond de hemel en bij uitbreiding de kosmos draait.

Van dit coherente wereldbeeld zijn soms alle elementen al dan niet dispaaraat aanwezig, soms maar enkele: zo spreken de Veda’s wel over de god Indra die de wereld omhoog houdt, maar reppen ze niet over een primordiale scheiding van de verliefde hemel en aarde. Door het veronderstellen van een sluitend verhaal waarop al deze wereldwijd verspreide mythologieën teruggaan, worden niet alleen de gelijkenissen verklaard, maar kunnen ook geïsoleerde elementen zoals het woord *Rodasī* verklaard worden (ibid.: 54, 77, 135).

Telrijmpjes, hulpwetenschappen en de ‘longue durée’

Doorheen zijn boek draagt Witzel steeds meer dergelijke puzzelstukken aan. De grote hoeveelheid consistent bewijsmateriaal maakt de conclusie inderdaad bijna onvermijdelijk dat er een grote gemeenschappelijke basis moet zijn voor een aantal wereldwijd verspreide mythologieën – een basis die dan ook inderdaad noodzakelijkerwijs moet dateren van voor een aantal volksmigraties in het paleo- en mesolithicum (zo is bijvoorbeeld het oversteken van de Beringstraat rond 20.000 v.C. een belangrijke ‘ante quem’, want ook de Amerikaanse en Euraziatische mythologieën vertonen gelijkenissen die anders quasi onverklaarbaar zijn). Het bezwaar dat het absurd zou zijn te veronderstellen dat mythische verhalen over tienduizenden jaren heen in de kern onveranderd kunnen blijven, lijkt dan ook door de feiten zelf gelogenstraft te worden.

Dat de stabiliteit van mythische verhalen over de eeuwen heen stukken groter is dan wij vanuit ons eigen snel veranderend cultureel kader zouden vermoeden, blijkt trouwens uit heel wat bronnen (ibid.: 58). Witzel haalt het voorbeeld aan van het telrijmpje ‘iene miene mutte’ (‘eeny meeny miny moe’ in het Engels), dat terug te brengen is tot een Boeddhistische mantra die 1500 jaar geleden voor het eerst in een manuscript geattesteerd werd (ibid.: 1). Als een betekenisloos rijmpje al stabiel kan blijven over die tijd en afstand, hoeveel langer kan een samenhangend systeem van heilige verhalen het dan niet uithouden, in het bijzonder wanneer de overlevering onderstut en beschermd wordt door een in mnemotechniek geschoolde priesterklasse? De veronderstelling dat er effectief een dergelijke cultus een rol speelde in de overlevering

van de Laurasiatische ‘story line’ is overigens een belangrijk deel van Witzels hypothese. We komen er later nog op terug.

Een andere reden voor het zelfvertrouwen waarmee Witzel conclusies trekt die tienduizenden millennia overspannen, zijn de hulpwetenschappen waarop hij meent te kunnen steunen. Ze voorzien hem meteen ook van een geloofwaardig model van hoe de comparatieve methode toe kan laten conclusies te trekken over het verre verleden: “[W]e have successfully been carrying out such comparisons in fields like linguistics, paleontology, zoology, botany, and now population genetics for some 200 years” (ibid.: 282). Een sleutelrol is weggelegd voor de historische vergelijkende taalkunde: hoewel Witzel preciseert dat taal en mythologie niet noodzakelijkerwijs volledig parallel evolueren, kan er in veel gevallen toch gesproken worden van een nauwe band. De systematiek waarmee linguïsten het Proto-Indoeuropees hebben gereconstrueerd (waarbij de samengestelde woordenschat overigens voorzichtige conclusies toeliet over het mythische denksysteem van deze cultuur) kan volgens Witzel overgezet worden op de mythologie (ibid.: 188-191).

Maar hij gaat nog verder: hij vindt een linguïstisch tweelingszusje voor zijn eigen project in de bijzonder ambitieuze studie van een groep Russische onderzoekers die de stamboom van de menselijke taal nog verder menen te kunnen opstellen, tot 65.000 v.C. (ibid.: 192-193). Hiervoor gaan ze de gereconstrueerde superfamilies op hun beurt vergelijken, wat natuurlijk een heikele zaak is: hun conclusies zijn hypotheses die op hypotheses gebouwd zijn. Witzel stelt echter vast dat de complexe stamboom die zij reconstrueren sterk overlapt met de stemma die hijzelf voor de wereldmythologie heeft opgesteld.

Deze parallel wordt volgens Witzel bovendien nog eens ondersteund door wat we via de genetica en archeologie weten over vroege volksmigraties. De harde wetenschap waarmee men op basis van gelijkmatige genetische mutaties ook de zogenaamd ‘Afrikaanse Eva’ heeft kunnen identificeren, ondersteunt volgens Witzel zijn opsplitsing van de wereldbevolking in twee mythologische ‘takken’: “To put it in simplified terms, haplogroups NRY I-V (A,B,E,D,C) seem to overlap with the Gondwana type of mythology, while VI-X (F/K, P,O,R, etc.) generally have the Laurasian one” (ibid.: 224). Op de ideologische implicaties van deze link met de genetica zullen we later nog terugkomen.

Gedegen wetenschap of romantische nostalgie?

De accuraatheid van de talloze tabellen die Witzel opstelt om deze parallellen te trekken, is voor een leek in deze velden welhaast onmogelijk te beoordelen.

En dat is natuurlijk een van de grote problemen waar zowel Witzel als zijn Russische medestanders mee worstelen: er zijn nauwelijks specialisten te vinden met een voldoende ruime vakkennis om de validiteit van dergelijke constructies in te schatten, en anderzijds nemen specialisten van elk specifiek betrokken veld het de onderzoekers niet in dank af dat ze, enigszins onvermijdelijk, met reuzenstappen over hun particuliere domein heengaan. De kritiek die de Russen te verduren kregen van voorzichtigere ‘mainstream linguists’, is volgens Witzel dan ook een remmende factor binnen het onderzoek. Recente doorbraken in ‘harde’ wetenschappen zoals de genetica, maar ook de nieuwe mogelijkheden van supercomputers die ingezet worden binnen de historische linguïstiek zullen volgens hem toestaan dergelijke grote speculaties ook objectief te testen en te onderbouwen. We zouden daarom op verschillende domeinen wel eens voor grote doorbraken kunnen staan (ibid.: 200-202).

De *longue durée* van Witzels constructies is dan ook niet de belangrijkste reden waarom deze indrukwekkende studie lang niet overal in goede aarde is gevallen. Zelf laat hij blijken ook grote weerstand te verwachten, en wel omdat zijn soort van onderzoek lijnrecht ingaat tegen de heersende tendens binnen de comparatieve mythologie: de nadruk op culturele particulariteit en variatie in plaats van op gelijkenissen. Bevond Witzels studie zich al op glad ijs waar het de wetenschappelijke geldigheid betrof, dan wordt het helemaal moeilijk waar ook ideologie een rol gaat spelen. Want veel meer dan je op het eerste gezicht zou kunnen denken, begeeft Witzel zich in een ideologisch mijnenveld.

De algemene trend binnen de comparatieve mythologie om erg bescheiden tewerk te gaan en vooral te focussen op verschilpunten in plaats van gelijkenissen, is volgens Witzel sinds de jaren negentig vooral uitgedragen door de mytholoog en specialist van het Indo-Europees Bruce Lincoln (ibid.: 27). Witzel citeert Lincolns bedenkingen bij het grote Indo-Europese project:

[T]o reverse the historic processes and recapture the primordial (and ahistoric) moment of unity, harmony, and univocal perfection... Such research is [itself]... a species of myth and ritual, based on the romantic “nostalgia for paradise.” (geciteerd in Witzel 2012: 27 uit Lincoln 1999: 123)

Wizel geeft grif toe dat vroegere pogingen om door te stoten tot de vroegste wortels van de menselijke taal en verbeelding maar al te vaak “unabashedly ‘romantic’”, waren, in het bijzonder in de negentiende-eeuwse hoogdagen

van de comparatieve mythologie (Witzel 2012: 3). Door zijn eigen gestructureerde en multidisciplinaire aanpak claimt hij echter een wetenschappelijke rigueur die hem radicaal van deze voorgangers doet verschillen. In werkelijkheid vermengen zich natuurlijk twee zeer complexe vraagstukken in het geschil tussen Witzel en Lincoln.

Enerzijds is er de vraag wat wetenschappelijk haalbaar is. Op dat vlak geven ook critici van *The Origins* toe dat er vandaag de dag mogelijkheden aan het ontstaan zijn die compleet nieuwe deuren zullen openen en de comparatieve mythologie kunnen doen herleven (zie bijvoorbeeld d’Huy, Lajoye & Le Quellec 2014, par. 1). Anderzijds is er de terechte bekommernis dat dergelijke constructies politiek getint kunnen zijn, eurocentristisch of zelfs ronduit racistisch – iets wat in het verleden, zoals we nog zullen zien, niet zelden het geval is geweest. Zelfs de beste onderzoeker kan immers niet compleet uit zijn eigen cultureel referentiekader stappen bij het vergelijken van twee culturen: er is geen ideologisch nulpunt van waaruit je een compleet neutrale en objectieve vergelijking kunt doorvoeren, want mythologische verhalen catalogiseren en zelfs simpelweg boekstaven impliceert bij uitstek interpretatie. De extreme voorzichtigheid die Lincoln aanbeveelt, waarbij uitspraken over gelijkenissen grotendeels worden vermeden, komt dan ook ten dele voort uit de vrees in de val van de culturele appropriatie te trappen.

In het debat dat is opgeblaaid rond *The Origins*, klinkt dan ook vaak een ware clash van paradigma’s door: enerzijds is er het binnen het poststructuralisme en de *cultural studies* gehuldigde uitgangspunt van de finale onvergelykbaarheid der culturen, anderzijds schijnt er een hernieuwd verlangen mee te spelen naar grote, overkoepelende verhalen die ons kunnen samenbinden. Of zoals een van Witzels positieve reviewers het in opmerkelijke termen stelt:

This exhilarating study confirms what many in the academy have so far scarce dared to hope: “big history” is back, the comparative project in Religious Studies and related disciplines such as mythological studies has been rehabilitated, and the resurgence of meta-narratives (confirming the demise of “postmodern” approaches) is both welcome and inevitable. (Cusack 2013: 417)

Om verschillende redenen is Witzels comparatisme echter extra controversieel. Niet alleen omdat de inzet zo hoog is (niets minder dan de wortels van de menselijke verbeelding), maar ook omwille van die centrale tweedeling die hij maakt: Gondwana aan de ene kant, Laurasië aan de andere. Het wordt dan ook tijd die opdeling gedetailleerder te bespreken.

De twee grote takken en de ‘eerste novelle’

De benamingen voor zijn twee grote mythische families leent Witzel van de supercontinenten zoals die 250 à 150 miljoen jaar geleden ontstonden. De erfgenamen van de tak die hij ‘Laurasiatisch’ noemt, hebben zich zo ongeveer verspreid over wat eens Eurasië en Laurentia was: Europa, Azië, Noord-Afrika, Polynesië en beide Amerika’s. De Gondwanese tak valt min of meer samen met wat we Gondwanaland noemen: Afrika onder de Sahara, Australië en Melanesië.

Eén van de grote verschilpunten tussen beide takken is dat de Laurasiatische mythologieën een grote nadruk leggen op de kosmogonie, het ontstaan van de wereld. Of de wereld nu opgediept wordt uit een oer-oceaan, gevormd uit een ei, gekneet uit het lichaam van een reus of ex nihilo in het bestaan geroepen wordt door het woord van een almachtige god, steeds is er een duidelijk beschreven beginpunt waarin orde ontstaat uit leegte of chaos. In Gondwana is die nadruk volgens Witzel compleet afwezig: het bestaan van de wereld is een vanzelfsprekendheid die geen verdere uitleg behoeft. Hoogstens wordt er verteld hoe de heuvels, de zeeën, het landschap hun vorm kregen (Witzel 2012.: 105, 296, 314 et al.).

De Laurasiatische scheppingsmythes krijgen meestal ook hun tegenhanger in het denkbeeld van een soort Apocalyps, en ook die ontbreekt in Gondwanaland:

Finally, there is the prophecy or the expectation of a final destruction of our world. It may take place as a final worldwide conflagration, the Götterdämmerung or Ragnarök in the Edda, molten metal in Zoroastrian myth, fire/water and so on in Maya and other Mesoamerican myths, and Atum’s final destruction of the earth in Egypt. [...] The final destruction is often coupled with the hope for a perfect world to rise from the ashes (Edda, Christian Bible, Zoroastrian myth about the final judgment, various Maya and other Mesoamerican versions, etc.). (ibid.: 79-80)

Met andere woorden: in Laurasië tekent er zich een verhaallijn af die het hele lot van de kosmos van begin tot einde vertelt. In dat verhaal keren een aantal vaste elementen ook steeds weer. Witzel somt op:

- ♦ Schepping (uit het niets); creatie van Vader Hemel en Moeder Aarde
- ♦ Hemel en Aarde brengen twee godengeneraties voort (zoals de Titanen en de Olympiërs)

- ♦ Het mytheem van de vier of vijf generaties (zoals bij Hesiodos); het omhoog duwen van de hemel; de bevrijding van de gevangen zon
- ♦ De huidige goden verslagen hun voorgangers; een oerdraak wordt gedood, een heilige drank wordt bemachtigd
- ♦ Mensen (en met name de machthebbers) zijn de lichamelijke afstammelingen van de zonnegod; mensen of een god maken zich schuldig aan een vorm van hoogmoed en worden bestraft met een ‘zondvloed’
- ♦ ‘*Trickster*’-figuren (dubbelzinnige, bedrieglijke godheden) brengen cultuur, het mensdom breidt zich uit en ‘nobelen’ onderscheiden zich
- ♦ De lokale geschiedenis begint
- ♦ De wereld wordt finaal vernietigd (ibid.: 183)

Gondwanaland heeft zijn eigen gemeenschappelijke kenmerken, die hier en daar overlappen met die van Laurasië maar ook op fundamentele punten verschillen:

- ♦ Hemel, aarde en zee hebben altijd al bestaan
- ♦ Een Hoge God leeft in de hemel, of op aarde, of stijgt later naar de hemel op
- ♦ Een reeks lagere goden, vaak de kinderen van de Hoge God, treden op als *tricksters* en cultuurbrengers
- ♦ De eerste mensen komen aan hun einde door een slechte daad van een zoon van de Hoge God (of mensen)
- ♦ Mensen worden gemaakt uit bomen of klei; maar heel af en toe stammen ze direct van de goden/ totem af
- ♦ Mensen gedragen zich hooghartig of maken een fout en worden gestraft met een ‘zondvloed’
- ♦ Het mensdom herstelt zich op verschillende manieren
- ♦ (Een wereldeinde ontbreekt) (ibid.: 323)

Laat ons het eerst kort hebben over de gelijkenissen – mythen die dus gedeeld worden door de hele wereldbevolking. Deze zijn bijzonder interessant omdat ze ons wellicht een inkijk geven in de alleroudste verbeelding van de mensheid, de verhalen van de ‘Afrikaanse Eva’. Witzel noemt dit de ‘Pangaea-mythologie’. Hij merkt op dat er een aantal losse motieven die typisch zijn voor Gondwana toch ook geregeld opduiken in de Laurasiatische mythisch systemen – weliswaar vaak als een soort losstaande elementen: “They often go against its grain and are ‘superfluous’ variants of topics treated comprehensively and systematically in Laurasian myth” (ibid.: 371).

Zo is er het ontstaan van mensen uit bomen – een denkbeeld dat in de Germaanse mythologie voorkomt maar bijvoorbeeld ook te herkennen is in Griekse mythes zoals die van Adonis, die uit de mirreboom geboren wordt. Verschillende begrafenisrituelen over heel de wereld waarbij de assen van de dode in een boom geplaatst worden, schijnen ook nog restanten van die oeroude mythe te zijn (ibid.: 132-133). Het opmerkelijkste universele motief is echter ongetwijfeld de primaire ‘fout’ die vaak ook tot gevolg heeft dat de dood zijn intrede doet in de wereld. De nood daar een verklaring voor te vinden – eerder nog dan een oplossing of redding – lijkt één van de oudste dingen die ons als mensen verbinden, en misschien zouden we zelfs kunnen zeggen dat het een van de dingen is die ons mens maakt.

Vermeldenswaardig is ook dat de link tussen de vrouw en de zondeval lang niet louter Christelijk is (ibid.: 78); Witzel stelt dat er wellicht een inherente logica in schuilt dat men de vrouw, als schenkster van het leven, ook verantwoordelijk acht voor de dood. Anderzijds benadrukt hij in zijn boek meermaals dat er in verschillende culturen een soort opsplitsing is tussen ‘vrouwenmythes’ en ‘mannenmythes’, waarbij de mannen vaak uitgesloten waren van de vrouwelijke traditie. Aangezien we meeste mythenonderzoekers mannen waren, zou het dus wel eens goed kunnen dat een heel corpus van ‘vrouwenverhalen’ voortdurend onder de radar is gebleven (ibid.: 75).

Terug echter naar de vergelijking tussen Gondwana en Laurasië. Als Gondwanese elementen ook in Laurasiatische mythologieën te vinden zijn, wat motiveert dan de strikte opdeling? Het ultieme criterium voor Witzel is de afwezigheid van de ‘story line’ in Gondwanese mythologieën. En die hangt samen met het ontbreken van de vraag hoe de wereld ontstaan is: “The question of how the universe and the world came into being is simply not asked [...] The focus of mythological interest is on the concrete questions of human life” (ibid.: 289).

Ook op andere vlakken staan de Gondwanese culturen anders tegenover het leven. Ze kenmerken zich door een “lack of distinction between profane and religion; the whole of human existence, all actions in life and culture, is integrated into myth” (ibid.: 289). Ook ritueel en magie zien er complete anders uit: waar toverkracht in Gondwana vaak samenhangt met handelingen en krachtige objecten, ‘fetisken’, typeert de Laurasiatische magie zich door het geloof in de kracht van het woord en de nadruk op de juiste formulering – iets waarvan de Christelijke schepping door het woord wel de ultieme uiting is. (ibid.: 290)

Al deze eigenschappen hangen natuurlijk samen. Witzels these is dat de Laurasiatische tak zich ontwikkeld heeft in een van de subgroepen die uit

Afrika vertrokken, om zich rond 40.000 v.C. – volgens Witzel niet toevallig ook het moment dat we een explosie van paleolithische kunst zien – snel te ontwikkelen en te verspreiden. Compleet nieuw was dat in deze familie de losse set van mythologische verhalen geleidelijk samengesmeed werd tot een coherente ideologie, een zingevend wereldbeeld:

Laurasian mythology, reconstructed along these lines, represents our oldest complex story. It is a novel of creation, growth and destruction of the world, of divine and human evolution and decay, from birth to death, from creation to destruction. It is this particular narrational device that unifies the many individual motifs and presents listeners with a comprehensive and intelligible view of the world, an ancient *Weltanschauung*. (ibid.: 54)

Het dode ei van de zon

Waarom mensen precies in deze tak van de wereldbevolking een grotere nood voelden om de wereld niet alleen te beheersen maar ook op een abstract niveau systematisch te verklaren, blijft natuurlijk een open vraag – al legt Witzel wel regelmatig de link met de verdere ontwikkeling van de jacht rond deze periode en de sjamanistische rituelen rond leven en dood die daarmee wellicht samenhangen.

Heel veel van de Laurasiatische thema's hebben immers te maken met geboorte, verval en wedergeboorte. Neem bijvoorbeeld de zon als voorvader van de mensen en van het koningshuis in het bijzonder, een denkbeeld dat we onder andere zien in Egypte, China, Japan, bij de Azteken en bij de Maya's. Telkens is het duidelijk dat de zon niet alleen belangrijk is als de levengende bron van warmte en licht, maar ook als een model van ondergang en wedergeboorte (ibid.: 167). In de oudste Indische teksten wordt Vivasvant de zonnegod en voorvader van de mensen zelfs omschreven als een geaborteerde god, een 'dood ei' dat met andere woorden de sterfelijkheid enigszins met de mensen deelde (ibid.:169).

Een ander uiterst belangrijk motief van dood en wedergeboorte is het Laurasiatische thema van het 'eerste offer': zowel de menselijke beschaving als de schepping van de wereld worden in veel verhalen maar mogelijk gemaakt of in stand gehouden door het doden of offeren van een dier of mens. Soms gaat het over een broederpaar waarvan de ene de andere doodt om de wereld mogelijk te maken, waarna de ene broer in de bovenwereld en de andere in de onderwereld heerst. De moord op Osiris past in dit stramien,

maar ook de verhalen van Kain en Abel, Romulus en Remus bevatten wellicht verre echo's hiervan (ibid.: 169). In veel gevallen wordt het eerste gedode wezen ook lichamelijk gebruikt om de wereld uit op te bouwen: denk aan het Babylonische monster Tiamat dat door Marduk verslagen wordt en opgedeeld in hemel en aarde, of de wereldreus Ymir in de Germaanse mythologie. Witzel ziet hier een vroeg sjamanistisch stadium van de Laurasiatische mythologie in:

The carving up of the primordial giant may represent a very old stage of (Laurasian) mythology, going back to Stone Age hunter times. The giant would then be a reflection of the hunted and killed animals that were carved up in a similar way, one that could be seen until recently in the northern European (Saami), North Asian, and Ainu bear sacrifice. The bones of such animals must not be cut and were preserved intact as to allow their rebirth (in heaven or in this world). (ibid.: 120)

Sjamanen hebben in jagerssamenlevingen de taak om via hun mythische kennis de hergeboorte van de dieren, de terugkeer van het wild uit de onderwereld te garanderen: ze kijken toe op de cyclus van leven en dood. In die zin zouden zij de voorlopers kunnen zijn van een mnemotechnisch geschoolde priesterklasse die de beschikbare mythische kennis steeds verder ging stroomlijnen en systematiseren (ibid.: 422). De nadruk op de juiste formulering en de magische kracht van het woord gingen hiermee samen. De achtergrond van een primitieve jachtcultus verklaart trouwens ook waarom honden en kraaien, aaseters die jagers naar het wild leidden, een specifieke link hebben behouden met de onderwereld (denk maar aan Kerberos, of de honden van Hekate) en met kennis en geheugen (denk aan Odins raven Huginn en Muninn): zij werden immers gezien als gidsen van gene zijde (ibid.: 266).

Of de kosmos nu een geofferde reus was of een gescheiden liefdespaar dat naar hereniging verlangt, deze verhalen hadden alle hetzelfde effect: dat er een analogie werd gecreëerd tussen de microkosmos en macrokosmos, tussen de cyclus van een mensenleven en ontstaan en vergaan van de wereld zelf. Behalve een verklaringsmodel is de Laurasiatische verhaallijn volgens Witzel dan ook een “mythical description of, and the justification for, human existence in this world. Ultimately, as will be discussed in some detail below, the universe is seen as a living body, in analogy to the human one” (ibid.: 80). Het denkbeeld van hemel en aarde die naar elkaar terugverlangen is in die zin uiterst geraffineerd: het brengt de doodsdrijf in elk van ons in stelling om

zelfs in de finale destructie van de wereld iets moois en wenselijks te kunnen herkennen, en ons zo met de eindigheid te verzoenen.

Goede voornemens: het Laurasiatisch dualisme

De Laurasiatische obsessie met cycli van verval, dood en hergeboorte heeft echter nog een andere implicatie. Daarvoor moeten we even onze aandacht richten op de zogenaamde ‘mythe van de vier (of vijf) geslachten’, die we kennen van bij Hesiodos en uit de mythologieën van het Nabije Oosten maar die ook een prominente rol speelt in de Midden-Amerikaanse mythologieën (ibid.: 87-88, 158). Ook bij de Navajo volgen een gouden, zilveren, koperen en zwart mensengeslacht elkaar op – met een generatie helden tussendoor. Bij Hesiodos geeft het verhaal blijk van een diep pessimisme, maar Witzel gelooft dat de oorspronkelijke mythe een optimistische boodschap had. Hij kijkt daarvoor onder andere naar de Mesopotamische tradities die Hesiodos zo duidelijk beïnvloed hebben. Daar krijgt het cyclische karakter van de werkelijkheid vorm in het nieuwjaarsritueel, waarbij het scheppingsverhaal opgevoerd werd om de creatie van de kosmos, de overwinning van orde op chaos te herbevestigen:

Laurasian mythology, at least as I see it, is an optimistic one: development of the world and its improvement all the way up to our current divine “generation” [...]. [H]umans are, after all, just a few steps down from the primordial and current generations of gods, that is, from their ancestor, the sun deity. Though they are no longer immortal, are afflicted by various illnesses and ailments, and certainly are much less powerful than the gods, there is an inherent optimism in many mythologies that lets things get periodically restored to an optimal state, especially at the beginning of a new annual mini-cycle, at New Year. However, the inherent yearly decay of cosmos and society can easily be recognized in this scheme, too. (ibid.: 89)

Die overwinning op chaos en verval kwam echter niet vanzelf, want ook hier werd de correlatie tussen mens en kosmos gelegd: het was een essentieel onderdeel van het ritueel dat ook de individuele deelnemer ‘goede voornemens’ maakte – een ritueel dat ook wij nog trouw navolgen – en zijn toewijding aan een zeker ideaal van harmonie hernieuwde (ibid.: 426, 436). Dit denkbeeld van een alles verbindende harmonie (‘li’ in China, ‘rta’ in India,

‘ma’at’ in Egypte, ‘me’ in Soemer, ...) is volgens Witzel een centraal gegeven binnen de Laurasiatische mythologie:

It encompasses truth and its active aspect, the realisation of truth that works in human speech acts, in keeping agreements, in the actions and commitments of the gods, and in the incontrovertible laws of the universe that govern both humans and gods. Universal, tribal and band harmony is more important than personal happiness or bliss.² (ibid.: 428)

Dit ideaal van harmonie zou een belangrijke rol gaan spelen in de wereldgeschiedenis. Binnen de grote religies die zouden voortkomen uit het Laurasiatische mythologische systeem, zou zich immers op deze eeuwenoude basis een steeds sterker dualistisch wereldbeeld vormen waarin de mens voor de keuze stond tussen goed en kwaad (*rta* en *druh* in het Zoroastrisme), juist en fout:

In historical times, Laurasian mythology included the further development of the dualistic worldview, culminating in that of Zoroaster (c. 1000 BCE). This set the stage for all subsequent Near Eastern “desert” religions – Judaism, Christianity, and Islam – and indirectly, even for ideologies such as Marxism. All of them make a sharp distinction between “good” and “evil” that was not found in earlier versions of mythologies, which allow for a large “gray” zone and shifting loyalties. (ibid.: 415)

Witzel vermeldt hier wat gekleurd het Marxisme, maar een stoutmoedige geest zou misschien durven stellen dat zelfs heel het wetenschappelijk wereldbeeld – zonder dat dat natuurlijk iets afdoet van de geldigheid ervan – maar denkbaar is geworden vanuit deze religieuze onderbouw, die de mens immers voor het eerst moreel en intellectueel dwong tot een rigide keuze in zijn overtuigingen: het een of het ander, zwart of wit. Op een vergelijkbare wijze eist ook de wetenschap van ons dat we onze eigen subjectieve voorkeuren opzijshuiven voor een abstract ideaal van iets harmonisch en blijvends dat onze eigen eindige levens overstijgt – de waarheid, de werkelijkheid. Niet

² Voor wat betreft de Griekse mythologie werd dit ideaal, dat verpersoonlijkt wordt door de Muzen en Mnemosyne, uitstekend beschreven door Marcel Détiéne in *Les maîtres de la vérité en Grèce archaïque* (1967).

toevallig is het Latijnse ‘veritas’, ‘waarheid’, etymologisch terug te leiden tot dezelfde stam als ‘rta’, dat eeuwenoude Laurasiatische ideaal van kosmische harmonie.

Verwijten van racisme

Het behoeft geen verder betoog dat, als de stellingen van Michael Witzel zouden kloppen, *The Origins of the World's Mythologies* een van de belangrijkste boeken is die het studieveld van de mythologie ooit heeft voortgebracht. Met de evaluatie ervan zijn we echter nog lang niet klaar: naast reviews die het boek uitgebreid prijzen (o.a. Allen 2014, Cusack 2013 en Smith 2013), waren er ook ongebruikelijk scherpe reacties – onder andere ook van de eerder al aangehaalde Bruce Lincoln. De kritiek varieerde van een gebrek aan wetenschappelijke rigueur en een gebrek aan belezenheid tot beschuldigingen van impliciet of zelfs expliciet racisme. De discussie hierover zal ongetwijfeld nog jarenlang in detail gevoerd worden binnen de vakliteratuur, maar we kunnen hier alleszins al de voornaamste argumenten op een rij zetten.

Laten we beginnen met het zwaarste verwijt: dat van racisme. In een werkelijk striemende review zoals ze zelden in wetenschappelijke middens geschreven worden beschuldigt Tok Thompson, een folklorist verbonden aan de University of Southern California, Witzel ervan de wereld op te delen in twee ‘rassen’: enerzijds de “dark-skinned Gondwana [...] characterized by ‘lacks’ and ‘deficiencies’” en anderzijds de “‘noble Laurasians’ – their superiors in biology as well as intellect and character” (Thompson 2013).

Finally, the startling claim that the book proves the existence of two races, going against all other scholarly data, would have profound implications for global society as a whole, yet these implications are never discussed by the author. [...] [T]his book will no doubt prove exciting for the gullible and the racist, yet it is useless – and frustrating – for any serious scholar. (ibid.)

Thompson maakt Witzel nog heel wat verwijten, maar dit fragment is exemplarisch voor hoe die vaak gebaseerd zijn op een slechte en wel erg vijandige lectuur. Want dat er ook een Laurasiatisch en Gondwanees ‘ras’ zou zijn, spreekt Witzel expliciet tegen – hij gelooft zelfs niet in de zinnigheid van het concept ‘ras’ op zich omdat deze opdelingen gebaseerd zijn op erg oppervlakkige verschillen zoals een mutatie in het gen dat voor huidskleur verantwoordelijk is: “we are all ‘African under the skin’ [...] In view of such data, any

correlation between ‘race’ and mythologies is clearly ruled out” (Witzel 2012: 205-206).

Genetica gebruikt Witzel slechts als hulpwetenschap omdat bepaalde mutaties bewijs kunnen leveren voor volksmigraties en (het ontbreken van) contact tussen volkeren, maar geenszins omdat deze onbenullige genetische variaties gelieerd zouden zijn aan een culturele ontwikkeling. Thompsons karakterisering van de donkere, gebrekkige Gondwana-volkeren versus de blanke, superieure Laurasiaten is dan ook een verdraaiing van Witzels woorden. Ook verschillende Laurasiatische volkeren zijn zwart, nergens wordt de Gondwanese cultuur gebrekkig genoemd en nergens bestempelt Witzel de ‘Laurasiaten’ als ‘nobel’.

Toch is de zaak daarmee niet afgehandeld. Heel wat gebalanceerder klinkt een verwante kritiek bij Bruce Lincoln, die Witzel weliswaar vrijpleit van expliciet racisme maar toch heel wat onfrisse implicaties vermoedt. Om te beginnen heeft hij, zoals te verwachten, een probleem met Witzels generaliserende aanpak: die is volgens Lincoln “not historical in any conventional sense, [...] as it pays little attention to the contexts and temporal processes relevant to individual narratives, texts, and traditions” (Lincoln 2015: 443). Die generalisering mondt bovendien uit in een dubieuze dichotomy, volgens Lincoln: “[Witzel] contrasts – and implicitly ranks – two kinds of people, those who theorize, systematize, and think big vs. those who do not: Laurasia vs. Gondwanaland; north vs. south; high cultures vs. low; us vs. them” (ibid.: 448).

Dit is een verwijt dat met grote nuance bekeken moet worden. Dat de Laurasiatische traditie, die onmiskenbaar de hoofdrol mag spelen in Witzels verhaal, toevallig ook de traditie is waaruit Witzel zelf stamt, valt natuurlijk niet te ontkennen. Toch is het nog maar de vraag of Lincoln niet te kort door de bocht gaat wanneer hij veronderstelt dat Witzels tweedeling onvermijdelijk een ‘ranking’ impliceert. Witzel steekt immers niet onder stoelen of banken dat het Laurasiatische denksysteem met zijn neiging tot dualisme en zijn problematische verhouding tot leven en dood zijn donkere kanten en uitwassen heeft, terwijl hij het Gondwanese perspectief typeert als toleranter en praktischer, gefocust “on the concrete questions of human life.”

Wie er nu meteen van uitgaat dat de neiging tot theoretiseren en systematiseren die door Witzel met Laurasië wordt geassocieerd, toch sowieso het begeerlijkere goed is, kan zich afvragen of dat uitgangspunt zelf geen blijk geeft van eurocentrisme. Stel – en als retorische vraag op zijn minst is dit valabel – dat er werkelijk culturen (en niet ‘rassen’, dus!) zouden zijn die het abstract denken zoals wij dat kennen in mindere mate ontwikkeld hebben,

wellicht ten voordele van andere vormen van kennis, zou Lincoln dat dan een valabele reden vinden om die culturen als minderwaardig te beschouwen? Vermoedelijk niet.

Toch heeft Lincoln een punt. Om te beginnen vestigt hij er terecht de aandacht op dat Witzel zijn bronnen niet altijd even zorgvuldig uitkiest, en dat veel ouder materiaal dat hij gebruikt verzameld is vanuit ideologisch bedenkelijke motieven:

[W]hen treating the myths of non-literate societies, Witzel consistently ignores the more recent, more reliable, and less prejudicial work of British, American, and French anthropologists, in favor of dated German literature steeped in the Kulturkreis paradigm, which used a mix of racial, cultural, and geographic factors to categorize the world's peoples in ways that naturalized, legitimated, and reinforced the privilege of Europe's colonial powers. (ibid.: 444)

Dat Witzel niet over alles de meest betrouwbare en meest recente bronnen hanteert – zo haalt hij bijvoorbeeld op gegeven moment ook de ‘literaire’ werken van bricoleur Robert Graves aan – wordt ook door anderen opgemerkt (o.a. D’Huy, Lajoie & Le Quellec 2014). Dat betekent echter niet dat dit geen zeer doordesemde en onderbouwde studie is, iets wat onder andere ook blijkt uit het imposante notenapparaat van meer dan honderd propvolle bladzijden. Zeker wat Laurasië betreft is het nog maar de vraag of het gebruik van meer recente studies andere feiten zou hebben opgeleverd. Bij Gondwana ligt dat anders, des te meer omdat het wat vreemd aandoet dat deze tak al bij al vooral ex negativo getypeerd wordt, als de tegenpool van de Laurasiatische. Maar ook met dat voorbehoud blijft er genoeg overeenkomst om Witzels werk baanbrekend te noemen.

Lincoln haalt echter ook nog een ander argument aan dat zeker nog ernstige overweging verdient – want het gaat naar de kern van Witzels betoog. Lincoln heeft bezwaren bij de veronderstelling van de Laurasiatische ‘story line’. Deze zou volgens hem wel eens terug te leiden kunnen zijn tot een reeks geschreven en dus erg ‘recente’ ‘compilatorische’ bronnen die een canonieke status hebben gekregen:

Such processes can be observed as late as the nineteenth century, when Elias Lönnrott confected the Kalevala in much the same way Snorri Sturluson produced the Edda, Hesiod put together the Theogony, and unnamed others produced the Popol Vuh, Kojiki,

and Hebrew Bible. The ‘story line approach’ that Witzel considers the defining characteristic of ‘Laurasia’ is not, in fact, present in the vast majority of myths recounted in Europe, Asia, Oceania, the Americas, or anywhere else in the world. Rather, it is the way an extremely small number of textualizers shaped a handful of works that subsequently acquired canonic status. (Lincoln 2015: 446)

Dit zou wel eens het allerbelangrijkste strijdpunt kunnen zijn binnen de discussie over de waarde van *The Origins*, want met de ‘story line’ staat of valt Witzels boek. Er zullen de komende jaren en decennia vele grote en kleinschalige studies nodig zijn binnen en tussen de verschillende mythologische velden om dit debat te beslechten.

Het leven is kort, de wetenschap oneindig.

Dat brengt ons echter bij een laatste geschilpunt: de vraag of Witzels theorie, door de gigantische omvang van het onderwerp, eigenlijk wel te falsificeren is. D’Huy, Lajoie, en Le Quellec (2014) spreken over een cirkelredenering: Witzel poneert volgens hen een hypothese waarrond hij vervolgens de feiten schikt – een schikking die dan vice versa de hypothese bevestigt. Daarmee rijst de vraag in hoeverre persoonlijke intuïties van onderzoekers een rol mogen spelen. Want onmiskenbaar is de harde bewijsvoering bij Witzel iets dat *na* de eigen intuïtieve vermoedens is gekomen. Anderzijds zijn die intuïties niet uit de lucht komen vallen, maar vormen ze het product van een leven lang opzuigen van informatie. En voorlopig is er maar één supercomputer die het complexe, van betekenis doordrenkte onderzoeksmateriaal die de mythes zijn, kan verwerken: de menselijke geest, met al zijn onvermijdelijke tekortkomingen erbij genomen.

En die tekortkomingen zijn er: elke specialist kan binnen zijn eigen vakgebied uiteraard feiten en uitzonderingen aanduiden die in Witzels ambitieuze project verkeerd zijn voorgesteld of niet (genoeg) onder de aandacht zijn gebracht. Aangezien Witzel de hele wereldmythologie probeert te omvatten met zijn studie, is zijn vakkennis op sommige terreinen “understandably spotty” (Lincoln 2015: 444), met hier en daar zelfs een paar deftige uitschuivers. En niet alleen het overspannen van alle nodige beschikbare kennis is een probleem. Er vallen soms ook hiaten in Witzels argumentatie naar de lezer toe: sommige veronderstellingen of gelijkschakelingen tussen mythologische casussen presenteert hij als vanzelfsprekend zonder toelichting of bewijsvoering. Een beetje vakkennis volstaat vaak om te weten dat de sprongen die

Witzel maakt allerminst lukraak zijn, maar het is heel duidelijk dat het welhaast onbegonnen werk is om de hele schatkamer aan kennis die Witzel ter beschikking heeft ook overzichtelijk uit te stallen voor de lezer (cfr. ook Smith 2013: 139).

Dat alles stelt ons voor een wetenschappelijk dilemma. Want er zit een limiet op de kennis die je over een onderwerp als mythologie uit tweede hand als feitelijkheid kan aanleren – finaal komt het neer op zelf lezen, vergelijken en interpreteren. En wat je mening over Michael Witzel ook is, het lijdt geen twijfel dat hij een uiterst bekwame wetenschapper is die met zijn meer dan zeventig jaren tegen de grens aanschuurt van de hoeveelheid kennis die je als individu binnen één vakgebied in een levenstijd kan vergaren. Misschien moeten we dus concluderen dat dergelijke grote projecten (nog) onhaalbaar zijn, megalomaan, zelfs. Maar dan laten we onwaarschijnlijk interessante vragen liggen. En misschien heeft Witzel gelijk, en breekt stilaan de tijd aan dat onder andere de hulp van de harde wetenschappen het mogelijk zal maken om nieuwe wegen in te slaan. Deze studie is dan op zijn minst een waardevolle wegbereider.

Wellicht de beste, meest genuanceerde en sowieso de meest uitgebreide review die tot nu toe over *The Origins* verscheen, is die van Frederick Smith van de University of Iowa. Hoewel hij de verschillende gebreken van Witzels boek ernstig en uitgebreid bespreekt, komt hij uiteindelijk tot een zeer positieve slotsom. Zijn oordeel luidt uiteindelijk dat dit een grootse studie is met grote gebreken, twijfelpunten *en* kwaliteiten. De weliswaar interessante ‘Laurasiatische these’ staat voorlopig nog wankel, wat hem betreft, maar er zijn belangrijkere slagen die Witzel sowieso thuishaalt:

Yet, after completing the book, the exact details of Laurasian mythology, fascinating and compelling although they surely are even if most of it has a distinct ring of familiarity, become less important than Witzel’s interdisciplinary breakthrough, the continuities of the story line in recent history (recent by the glacial time scales dealt with in this book), and its implications for the modern world. [...] By placing the diffusion of what we have commonly seen in the West as typical of Greek or Indian culture, for example, at a much earlier date than any of us would have hitherto ventured to speculate, we will look with fresh eyes on our own culture [...]. His interdisciplinary approach not only demonstrates that it has a promising future, but that it has arrived and that one can finally speak of a science of mythology. (ibid.: 141)

Het is ten eerste Witzels verdienste dat hij met dit boek stoutmoedig een pad baant om de nieuwe interdisciplinaire mogelijkheden die er klaarliggen voor de comparatieve mythologie ook daadwerkelijk ten volle te benutten – al spreekt het voor zich dat het nu tijd is voor verdere *fine-tuning*. Bovendien is zijn boek een welkome herinnering aan de grote relevantie van het wat ingeslapen vakgebied van de comparatieve mythologie in een moderne, snel globaliserende wereld.

Haaks op de veronderstelling dat Witzel racistische bedoelingen heeft, staat immers zijn bedoeling om met dit boek aandacht en bescherming te vragen voor de razendsnel verdwijnende rijkdom aan mythologieën – specifiek de Gondwanese – in “our global village, our rapidly shrinking world” (Witzel 2012: xiii; 419). Enerzijds ziet hij het boek als een verdediging van de rijkdom van diversiteit, anderzijds hoopt hij te herinneren aan onze gedeelde oorsprong, aan de millennia oude zoektocht van de menselijke verbeelding waarvan we allen samen de erfgenamen zijn. En niet in het minst wil hij ook meer inzicht creëren in de Lauratische erfenis die doorheen de verschillende wereldreligies nog steeds een immense en niet altijd even positieve rol vervult in onze moderne tijd. Maar liefst 75 procent van de mensheid hangt volgens Witzel nog steeds een vorm van ‘Laurasiatisch’ geloof aan – of ze het nu weten of niet (ibid.: 410):

Is emancipation in sight? The repeated 20th-century use of inherited mythologies and the eternal deliberate creation of new variants by political forces [...] demonstrate the inherent danger of the hardwiring of humans for myth and religion. The recent resurgence of the great world religions, too, seems to indicate that we still are dominated by Stone Age myths and their 2,000-year-old descendants. The power of myth is with us, and we better understand it. (ibid.: xii)

Op alle niveaus is dit een verhaal dat nog lang niet is uitverteld.

Bibliografie

- Allen, N.J. 2014. "Comparing mythologies on a global scale: review article of E.J. Michael Witzel, *The origins of the world's mythologies*", in: *Journal of the Anthropological Society of Oxford* 6(1): 99-103.
- Cusack, C.M. 2013. "Review: E.J. Michael Witzel, *The Origins of the World's Mythologies*", in: *Journal of Religious History* 37(3): 416-417.
- Detienne, M. 1967. *Les maîtres de vérité dans la Grèce archaïque*. Paris: François Maspéro.
- D'Huy, J., P. Lajoye & J.L. Le Quellec 2014. "Review: E.J. Michael Witzel, *The Origins of the World's Mythologies*", in: *Nouvelle Mythologie Comparée / New Comparative Mythology* (online journal).
- Kirk, G.S. 1974. *Myth. Its meaning and function in ancient and other cultures*. London: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss, C. 1964. *Mythologiques, vol. I. Le cru et le cuit*. Paris: Plon.
- Lincoln, B. 1991. *Theorizing Myth: Narrative, ideology and scholarship*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lincoln, B. 2015. "Review: E.J. Michael Witzel, *The Origins of the World's Mythologies*", in: *Asian Ethnology*, 74 (2), 443-449.
- Smith, F.M. 2013. "The Paleolithic Turn: Michael Witzel's Theory of Laurasian Mythology", in: *Religious Study Review*, 39 (3), 133-142.
- Thompson, T. 2013. "Review. *The Origins of the World's Mythology* by E.J. Michael Witzel." in: *Journal of Folklore Research Reviews* (online journal).
- Witzel, E.J.M. 2012. *The Origins of the World's Mythology*, Oxford: Oxford University Press.